

Lietuvių kalbos naujažodžiai lyties išraiškos aspektu

Daiva Murmulaitytė

Bendrinės kalbos tyrimų centras, Lietuvių kalbos institutas
El. paštas: daiva.murmulaityte@lki.lt
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3826-7272>

Santrauka. Straipsnyje kilmės, darybos, semantikos ir vartosenos aspektais aptariami *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne* pateikiami lyties semą (potencialiai) turintys daiktavardžiai. Dauguma gyvų būtybių (asmenų, gyvūnų, taip pat fantastinių būtybių, personifikuotų reiškinių ir pan.) pavadinimų yra mobilieji daiktavardžiai (*substantiva mobilia*), kiti yra vyriškosios, moteriškosios ar bendrosios giminės.

Naujadarai (tiek pavieniai, okaziniai, tiek uzualūs) rodo, kad pavadinimams pagal lyties skirtumą padaryti dabartinėje lietuvių kalboje naudojama daugiau priemonių nei jų nurodo senokai rašytos lietuvių kalbos gramatikos ar žodžių darybos aprašai, o įprastos darybos priemonės plečia savo semantiką. Pavyzdžiui, su priesaga *-inas* daromasi ne tik patinus pavadinančių naujažodžių (*beždžioninas* ‘beždžionės patinas’, *žirafinas* ‘vyriškosios lyties žirafa’), bet ir vyrų pavadinimų (*barakudinas* ‘plėšrus vyras, siekiantis pasipelnyti iš turtingos moters’: *barakuda* ‘jauna ryžtinga savanaudė mergina, viliojanti svetimus turtingus vyrus’, *žvaigždinas* ‘vyriškos lyties žvaigždė – garsenybė’: *žvaigždė* ‘įžymybė, garsenybė’). Galūnė *-ė* plačiai naudojama ne tik naujiems patelių, bet ir moterų pavadinimams (*krivė* ‘baltų religijos dvasininkė, žynė’, *šviesulė* ‘žinoma (paprastai pramogų pasaulio) moteris’, *urėdė* ‘urėdo pareigas einanti moteris’ ir kt.).

Kintant socialiniams santykiams, be kita ko – ir požiūriui į neheteroseksualių asmenis, tos pačios lyties asmenų santuokas, garsiau skambant feminizmo idėjoms, niveliuojantis vyriškoms ir moteriškoms profesijoms, veikloms, pomėgiams ir pan., pririekia naujų žodžių naujoms realijoms pavadinti. O kartais reikia ne tiek rasti pavadinimą naujai realijai, kiek pabrėžti ar, rečiau, suniveliuoti jau seniau pavadintos (realijos) priklausymą tam tikrai lyčiai. Dėl to pasidaryti naujažodžiai *tėvė* ‘pagal genderizmo ideologiją – vienas iš vaikų auginančių šeimos narių (nesvarbu, kurios lyties)’, *kareivė* ‘karo prievolę atliekanti moteris’, *kavaliere* ‘ordinu apdovanota moteris’; *slaugas* ‘ligonių slaugytojas’, *sesutis* ‘vyras, dirbantis medicinos sėsele’, *auklius* ‘vyras, dirbantis auklės darbą’, *mūzas* ‘daiktavardžio *mūza* (deivė, poetinės kūrybos įkvėpėja) vyriškoji giminė’; *žmoga* ‘feministinis moters ar apskritai asmens, atsieto nuo lyties, pavadinimas’ ir kt.

Straipsnyje keliamas klausimas, ar / kaip reikia žodynuose pateikti potencinius, t. y. sistemos numatytus, bet praktiškai nepaliudytus žodžius (formas). Remiantis mobiliųjų naujadarų pavyzdžiais svarstoma, kas yra tą patį leksinį kamieną ir dviejų (vyriškosios ir moteriškosios) giminių paradigmas turintys daiktavardžiai – atskiri žodžiai ar to paties žodžio

Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Kalbų ir kultūrų sąveika Europoje: paribių zonos ir kontaktinės erdvės“, vykusiame 2021 m. rugsėjo 9–11 d. Vilniuje, Lietuvių kalbos institute, pagrindu.

Received: 18/11/2021. Accepted: 18/10/2021

Copyright © 2021 Daiva Murmulaitytė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

skirtingos formos? Nuo atsakymo į šį klausimą priklauso, kaip *substantiva mobilia* gali / turėtų būti sistemiščiau pateikiami žodynuose.

Raktažodžiai: naujažodžiai, naujadarai, lytis, giminė, žodžių daryba, *substantiva mobilia*, potencialiai dariniai.

Lithuanian Neologisms: the Aspect of Sex Expression

Abstract. The article discusses the nouns with the (potential) seme of sex in “The Database of Lithuanian Neologisms” in terms of their origin, word formation, semantics and usage. The majority of names of animated beings (people, animals as well as phantasy creatures, personified phenomena, etc.) are motion nouns (*substantiva mobilia*), while the others are of masculine, feminine or neutral gender.

New coinages (separate, occasional as well as usual ones) show that more means of naming objects according to their sex differences are used in modern Lithuanian language compared to the ones provided for in Lithuanian language grammars or descriptors of word formation, which were written long time ago. Moreover, usual derivational affixes expand their semantics. For example, the suffix *-inas* is used not only in new coinages to name males (*beždžioninas* ‘a monkey male’, *žirafinas* ‘a giraffe male’), but also to coin names for certain men (*barakudinas* ‘a predatory man, who seeks profit from rich women’ ← *barakuda* ‘a young, determined and selfish woman, seducing stranger rich men’, *žvaigždinas* ‘a star – celebrity of masculine gender’ ← *žvaigždė* ‘a famous woman, celebrity’). The inflection *-ė* is broadly used not only for new names of female animals, but also to name women (*krivė* ‘a female priest in the Baltic religion’, *šviestulė* ‘a famous (usually in the entertainment world) woman’, *urėdė* ‘a woman in the position of forest manager’, etc.).

Changing social relations as well as changing attitudes towards non-heterosexual persons, the same-sex marriages, louder-sounding ideas of feminism, levelling of female and male occupations, activities and hobbies, etc., call for coinages that are needed to name new realities. And sometimes it is necessary not to find a name for a new reality, but to emphasise or, less frequently, to level the gender of already named reality. For this reason, such new words were coined: *tėvė* ‘according to the ideology of genderism – one of the members of family growing children (regardless of gender)’, *kareivė* ‘a woman performing military conscription’, *kavaliarė* ‘a woman, who was awarded the order’; *slaugas* ‘a male nurse’, *sesutis* ‘a man working as a nurse’, *aukliaus* ‘a man working as a nanny’, *mūzas* ‘a masculine form of the noun *mūza* (a goddess, a female inspirer of poetic creation’; *žmoga* ‘a feminist name for a woman or a person detached from the gender’, and others. Some of them naturally became part of the standard Lithuanian, other words remained occasional.

The article raises the question whether/how dictionaries should present potential (i.e., foreseen by the system, but practically not attested) words (forms).

On the basis of examples of new motion nouns (new coinages), there emerge considerations how to perceive nouns, which have the same lexical stem and paradigms of two (male and female) genders – as separate words or different forms of the same words? The answer to this question may define how *substantiva mobilia* could/should be presented in the dictionaries in a more systematic way.

Keywords: neologisms, new coinages, sex, (grammatical) gender, word formation, *substantiva mobilia*, potential derivatives.

Įvadas

Maždaug prieš šešerius metus, pradėdant nuosekliau tirti dabartinės lietuvių kalbos naujažodžių darybos būklę ir polinkius, buvo patyrinti *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne* (toliau – ND, *Duomenynas*) pateikiami naujieji asmenų pavadinimai (Murmulaitytė 2016). Tuomet domėtasi septynių dariausių priesagų (*-tojas*, *-a*, *-ėjas*, *-a*, *-ikas*, *-ė*, *-ininkas*, *-ė*, *-ėlis*, *-ė*, *-ūnas*, *-ė* ir *-uolis*, *-ė*) vediniais ir nutarta, kad ateityje tyrimą reikia plėsti, apimant ir kitas darybos priemones. Be kita ko padaryta išvada, kad siekiant įvertinti naujadaros polinkius ir žodžių darybos dėsningumą pokyčius, atskaitos tašku turėtų būti laikoma ND duomenų visuma, o ne teoriniai žodžių darybos postulatai, išdėstyti praėjusio amžiaus

vidurio-pabaigos gramatikose (LKG, DLKG), t. y. naujo, platesnio tyrimo kryptis turėtų būti priešinga, palyginti su pradiniu.

Duomenynui per tą laiką išaugus dvigubai (2021 m. rugsėjo pradžioje jame buvo beveik septyni tūkstančiai antraštinių leksinių vienetų), tokiam tyrimui susidarė tinkamos sąlygos. Be to, ypač nagrinėjant mobiliuosius daiktavardžius (*substantiva mobilia*), darėsi akivaizdu, kad racionalu apimti ne tik asmenų, bet ir gyvūnų, taip pat fantastinių būtybių, įvairių personažų, personifikuotų reiškinių ir pan. realiųjų pavadinimus, kurie turi ar gali turėti ne vienos giminės formas. Taigi, tyrimo objektas šįkart buvo suvokiamas plačiau – tai daiktavardžiai, savo semantikoje turintys ar galintys turėti lyties (priklausymo vienai ar kitai lyčiai) semą. Didžioji dalis tyrinėtų daiktavardžių ir yra mobilieji, kiti yra vyriškosios, moteriškosios ar bendrosios giminės.

Tyrimo metu buvo fiksuota apie 40 kuopinių pavadinimų – naujadarų (1) ir skolinių (2), pavyzdžiui:

- (1) *turistynas* ‘begalė turistų’, *fotografuomenė* ‘fotografų bendruomenė’, *putinauja* ‘Rusijos Federacijos prezidento Vladimiro Putino pavaldinių komanda’, *paauglija* ‘paauglių visuma’, *grybuva* ‘masiškai grybaujanti Lietuva, itin užderėjus grybams’; *karboskvernelis* ‘politikų Sauliaus Skvernelio ir Ramūno Karbauskio duetas’ ir kt.;
- (2) *bomondas* ‘visuomenės madingųjų sluoksniis, grietinėlė’, *fohema* ‘netikroji bohema (bohema apsimitantys turtuoliai)’; *Brangelina* ‘iš dviejų vardų suplaktas naujadaras garsios aktorijų poros Brado Pitto ir Angelinos Jolie sąjungai įvardyti’ ir kt.

Nuo šios nedidelės dalies daiktavardžių, kurių semantikoje taip pat galima išvelgti minėtą semą, pastarojo tyrimo metu atsiribota. Iš keleto čia pateiktų savakilmių naujažodžių pavyzdžių matyti jų darybos priemonių įvairovė (priesagos *-ynas*, *-uomenė*, *-ija*, *-uva*, netipinė dūryba ar maišyba ir kt.), tačiau jų klasifikavimui ir darybos bei semantikos polinkių tyrimui duomenų dar mažoka.

Taigi, **tyrimo objektas** – lyties (priklausymo lyčiai) semą turintys vyriškosios, moteriškosios, bendrosios giminės daiktavardžiai ir *substantiva mobilia*, fiksuoti *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne*.

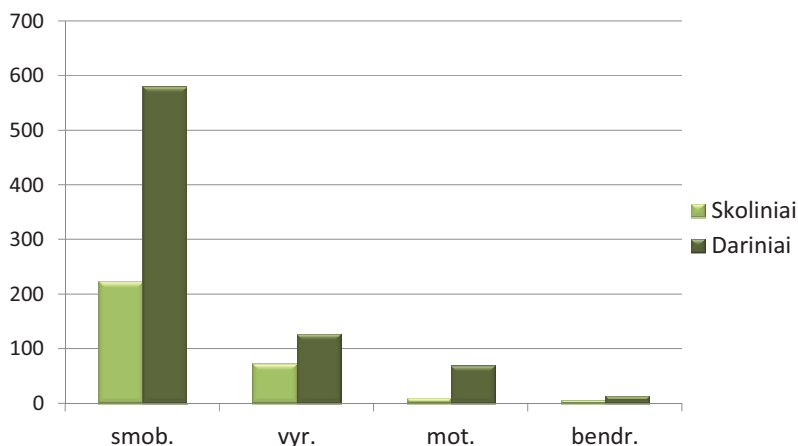
Duomenynas yra nuolat pildomas ir koreguojamas. Todėl pateikiant statistinius jo duomenis, straipsnyje dažniau operuojama ne tiksliais absoliučiais skaičiais, o santykinė (procentine) jų išraiška. Apibendrintai kalbant, tyrimo laikotarpiu (2021 m. vasarą) *Duomenyne* buvo fiksuota maždaug 5200 daiktavardžių, iš jų maždaug penktadalį (apie 1100) sudarė analizuotosios leksinės semantinės grupės naujažodžiai.

Tyrimo tikslas – ištirti lyties semą turinčius naujažodžius kilmės, darybos, semantikos ir vartosenos aspektais. Jo siekiant, kreiptas dėmesys ir į tai, ar lietuvių kalbos naujadaroje atsispindi nūdienos visuomeniniai procesai ir reiškiniai (feminizmas, kova už lyčių lygybę, „lyčiai jautrios kalbos“ klausimas ir kt.), koks yra gramatinės giminės kategorijos ir lyties santykis (plg. šiuos aspektus kroatų ir kitose kalbose – Hill 2014). Šalia pagrindinio

tikslo turėtas ir šalutinis – atsižvelgiant į realią ir potencialią *substantiva mobilia* formų vartoseną, įvertinti jų fiksavimo ir pateikimo *Duomenyne* sistemiskumą.

Tyrimo metodai – žodžių darybos, morfeminė, semantinė analizės, lyginamasis, aprašomasis analitinis ir skaičiavimo.

1. Naujažodžiai kilmės atžvilgiu

1 pav. Skolinių ir darinių santykis

1-ajame paveiksle matyti, kad kilmės požiūriu aptariamieji naujažodžiai sudaro dvi grupes – skolinių ir darinių (prie pastarųjų skiriant ir vertinius). Jų santykis maždaug 30 : 70 – tiek apskritai, tiek kiekvienos giminės grupėje, tik moteriškosios giminės daiktavardžių grupėje dariniai daugiau lenkia skolinius (jų yra apie 86 %)¹.

1 lentelė. Skoliniai ir dariniai pagal gimines (naujažodžių pavyzdžiai)

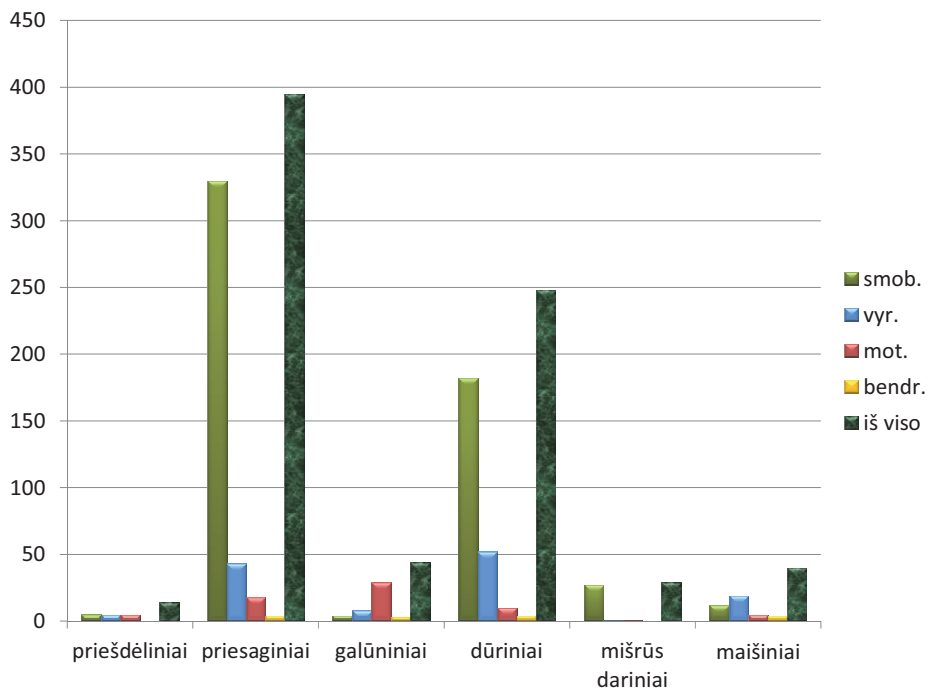
Giminės	Skoliniai	Dariniai
smob. (73 %)	<i>barberis, -ė</i> <i>protestūnas, -ė</i> <i>miksologas, -ė</i> <i>trolis, -ė</i>	<i>seniūnaitis, -ė</i> <i>smurtautojas, -a</i> <i>traumatoidas, -ė</i> <i>užingridas, -ė</i> <i>žirniamegenis, -ė</i>
vyr. (18 %)	<i>boifrendas</i> <i>stalkeris</i> <i>vatnikas</i>	<i>kostiumuotis</i> <i>slaugas</i> <i>žydriukas</i>
	(71 %)	(73 %)
	(23 %)	(16 %)

¹ Plg. tarp čekų k. neologizmų, pavadinančių asmenis, labai dažni skoliniai iš anglų kalbos (Korbut 2010, 187), tačiau reikia turėti galvoje, kad ten tyrinėta gerokai daugiau – dviejų naujosios leksikos žodynų ir nacionalinio čekų k. tekstinio – duomenų.

Giminės	Skoliniai	Dariniai
mot. (7 %)	<i>dula</i> <i>fifa</i> <i>ginoidė</i> (4 %)	<i>kūdikė</i> <i>šimtakojiėnė</i> (9 %)
bendr. (2 %)	<i>someljė</i> <i>žurnaliūga</i> (2 %)	<i>pagiežulas</i> <i>sąžvėra</i> (2 %)

Žiūrint iš gramatinės giminės taško (žr. 1-ąją lentelę), abiejose – skolinių ir darinių – grupėse dominuoja mobilieji, t. y. abiejų giminių formas turintys, daiktavardžiai (apie 71–73 %), gerokai mažesnės yra vyriškosios (16–23%) ir moteriškosios (4–9 %) giminės daiktavardžių grupės, o bendrosios giminės daiktavardžių fiksuota vos 2 %.

2. Naujažodžių darybos bruožai

2 pav. Naujadarai pagal darybos būdus

Tyrinėtos leksinės semantinės grupės naujadarai daromi šešiais būdais: trimis vedybos (priešdėlių, priesagų ir galūnių vediniai), dūrybos, mišrios darybos ir maišybos, arba kontaminacijos, t. y. nemorfeminės darybos (angl. *blending*). Jų produktyvumas, kaip matyti iš 2-ojo paveikslo, gerokai skiriasi. Daugiausia yra priesaginių vedinių, tačiau ne visose grupėse pagal daiktavardžių gimines. Tarkim, priesaginiai mobilieji daiktavardžiai labai

ryškiai, bene 80 kartų, lenkia galūninius, o moteriškosios giminės grupėje – atvirkščiai, galūninių vedinių yra dukart daugiau nei priesaginių.

2 lentelė. **Produktiviausios darybos priemonės**

Darybos priemonės	Darybos kategorijos	Dariniai			
		smob.	vyr.	mot.	iš viso
DŪRYBA		182	52	10	244
-ininkas ¹ , -ė	<i>nomina attributiva</i>	86	4		90
-ininkas ³ , -ė	<i>n. professionalia</i>	56			56
-(i)ukas ² , -ė	<i>n. attributiva</i>	28	9	5	42
-tojas, -a	<i>n. agentis</i>	40	2		42
MAIŠYBA		12	19	5	36
MIŠRIOJI DARYBA		27	1	1	29
-ė	<i>n. generis</i>			27	27
-uolis ¹ , -ė	<i>n. attributiva</i>	21			21
-istas ¹ , -ė	<i>n. attributiva</i>	16			16
-ietis, -ė	<i>n. originis et possessiva</i>	9			9
neaiškūs atvejai ²		5	3	1	9
-inis, (-ė)	<i>n. attributiva</i>	6	2		8
-utis ² , -ė	<i>n. attributiva</i>	2		5	7
-(i)ukas ³ , -ė	<i>n. agentis</i>	6			6
-istas ² , -ė	<i>n. professionalia</i>	6			6
-išius ¹ , -ė	<i>n. attributiva</i>	3	2	1	6
trans-		1	3	2	6

2-ojoje lentelėje pateiktos lyties samą turinčių naujadarų produktyviausios darybos priemonės. Kitų rasta po 1–4 naujadarus (61: -(i)uotis, -ė, -inas, -oidas, -ūnas¹, -ė, -a¹, -alius, -ė, -as, -eris¹, -ė, -ienė, -ierius, -ė, super-, -tukas, -ė, -(i)okas, -ė, -(i)ukas¹, -ė, -aitis, -ė, be-, cis-, -eivis, -ė, -ena, -ėnas, -is, -išius², -ė, -išius³, -ė, -iškis, -ė, -ius, -ė, -ovas, -ė, -tinis, -ė, -(t)orius, -ė, -ūnas², -ė, -uoklis¹, -ė, -uolis², -ė, -uonis, -ė, -(i)ūtė, -a², -ainis, -ė, -as, -ė, -avičius, -eiva, -ėjas, -a, -ėnas¹, -ė, -ėnas², -ė, -eris², -ė, -iakas, -ė, -ikas, -ė (tarpt.), -yla, -ininkas², -ė, -is², -ė, -is¹, -ė, -ius¹, -ius², -ytis, -ė, ne-, -očius, -oklis, -ė, -ovičius, -ulis¹, -ė, -ulyš², -ė, -ūnas³, -ė, -uoklis², -ė, -ūra (svet.), -utis¹, -ė). Dūryba šįkart atsidūrė pirma todėl, kad priesaginiai vediniai išskaidyti pagal konkrečias priesagas, tačiau tokiu

² Pavyzdžiui, *alitas* ‘chamiškumu pasižymintis tariamasis elitas’, *mytukė* ‘seksualinio priekabiavimo auka, paviešinusi šį faktą viešojoje erdvėje su grotazieme #metoo, taip išreiškdamą solidarumą su kitomis nukentėjėlėmis’, *mytiūtis*, -ė ‘t. p.’, *proselis* ‘prosenelio pavadinimas vaikų kalba’ ir kt.

būdu geriau matyti dariausių priesagų vieta visoje žodžių darybos sistemoje ir santykis su kitų darybos būdų dariniais. Keturios dariausios priesagos iš esmės atitinka tą produktyvumo eilę, kurią jos, kiekviena savo kategorijoje, užima gramatikų aprašuose, išskyrus vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus (*nomina attributiva*) su priesaga *-(i)ukas²*, *-ė* (pavyzdžiui, *tiksliuukas*, *-ė* ‘kas linkęs į tiksluosius mokslus (paprastai moksleivis, studentas)’, *žiniukas*, *-ė* 1. ‘kas apsiskaitęs, daug žino, siekia žinių (dažniausiai kalbant apie mokinius)’; 2. ‘televizijos žinių laidos vedėjas’ ir pan.). Galimas daiktas, kad šiuo atveju įtaką daro homoniminė deminutyvinė priesaga, tačiau tai jau atskiro tyrimo tema. Maišybos (pavyzdžiui, *kiaulega* ‘kiaulinantis kolega’ iš *kiaulė* ir *kolega*, *klerkvabalis* ‘menkinamasis valdininko pavadinimas’ iš *klerkas* ir *karkvabalis*) gramatikos nemini, mišrioji daryba (pavyzdžiui, *užingridininkas*, *-ė* ‘kas rinkimų kovose palaiko Ingridą Šimonytę (remia rinkimų šūkį „Už Ingridą!“): *už Ingridą* + *-ininkas*, *-ė*; *plokščiažemininkas*, *-ė* ‘teorijos, kad Žemė plokščia, šalininkas’: *plokščia žemė* + *-ininkas*, *-ė*) jų aprašuose irgi paminėta tik kaip pakraštinis reiškiny. Naujadarų analizė rodo, kad šie būdai, ypač maišyba, gana aktyviai naudojami naujiems aptariamąsios leksinės semantinės grupės žodžiams daryti³.

3 lentelė. Galūnių vediniai

Galūnės	Darybos kategorijos	Vediniai				
		smob.	vyr.	mot.	b.	iš viso
<i>-ė (išmintė, šviesulė)</i>	<i>nomina generis</i>			28		28
<i>-a¹ (nuokvaka, šmėža)</i>	<i>n. agentis</i>				3	3
<i>-as (mūzas, slaugas?)</i>	<i>n. generis</i>		3			3
<i>-is (seselis, sesutis)</i>	<i>n. generis</i>		2			2
<i>-ius, -ė</i>	<i>n. attributiva</i>	1	1			2
<i>-a² (žmoga)</i>	<i>n. attributiva?</i>				1	1
<i>-as, -ė (europas, -ė)</i>	<i>n. attributiva</i>	1				1
<i>-is², -ė tarm.</i>	<i>n. originis et possessiva</i>	1				1
<i>-is¹, -ė</i>	<i>n. attributiva</i>	1				1
<i>-ius¹ (picius)</i>	<i>n. professionalia</i>		1			1
<i>-ius² (auklius)</i>	<i>n. generis</i>		1			1
Iš viso: 11 Nėra LKG, DLKG: 3		4	8	28	4	44

³ Plg. čekų kalboje nauji veikėjų ir vardažodinės ypatybės turėtojų (asmenų) pavadinimai labai dažnai yra pasiskolinami (ppr. iš anglų kalbos) ir adaptuojami parenkant tipiškąs savas priesagas, pvz.: *babysitterka* (angl. *baby-sitter*), *beachvolejbalista* (angl. *beach volleyball*), *bestsellerista/bestseleristka* (angl. *bestseller*), *celebrita* (angl. *celebrity*), *houmlesák* (angl. *homeless*), *internetár/internetista* (angl. *internet*) ir kt., savakilmųjų naujažodžių daug daromasi mišriuoju priešdėlių-priesagų darybos būdu: *antiklausovec*, *antireformista*, *ekoaktivista*, *eurooptimista*, *pseudopolitik* (Korbut 2010, 192).

Naujadarai (tiek pavieniai, okaziniai, tiek uzualūs) rodo, kad pavadinimams pagal lyties skirtumą darytis dabartinėje lietuvių kalboje panaudojama priemonių, nenurodytų senokai rašytose lietuvių kalbos gramatikose ar žodžių darybos aprašuose.

Tokios yra 3-iojoje lentelėje (skirtoje, be kita ko, parodyti, kad tarp nagrinėjamos leksinės semantinės grupės naujažodžių *Duomenyne* yra 11-os galūnių vedinių) trys pabrauktos galūnės, su kuriomis pasidaryta pavadinimų pagal lyties skirtumą (*sesutis* ‘vyras, dirbantis medicinos sesele’, *seselis* ‘t. p.’; *auklius* ‘vyras, dirbantis auklės darbą; jauniklių prižiūrėtojas’)⁴ ir pagal vardažodinę ypatybę (*europas*, *-ė* ‘nauja tautybė – lietuviai, kuris jaučiasi esąs europietis ir varžosi lietuviškumo’). Kitoks yra vienintelio galūnės *-a²* vedinio *žmoga* ‘feministinis moters ar apskritai asmens, atsieto nuo lyties, pavadinimas’ atvejis. Šis pavienis autorinis naujadaras, kad ir netipiškas (nes remiasi ne būdvardžiu, o daiktavardžiu *žmogus*), vis dėlto, ko gero, priskirtinas vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimams. Manyti, kad tai pavadinimas pagal lyties skirtumą (taigi, ir šiai darybos kategorijai nebūdinga darybos priemonė) trukdytų kategorinė tokių pavadinimų darybos reikšmė – ‘priešingos lyties nei pamatiniu žodžiu žymimas asmuo ar kita gyva būtybė’, nes *žmogus* atveju lyties sema kaip tik niveliuojama.

Dar pastebėta, kad įprastos darybos priemonės plečia savo semantiką. Pirmiausia tai pasakytina apie tipiškausias pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos kategorijos priemones – priesagą *-inas* ir galūnę *-ė*, su kuriomis dėsningai daromi atitinkamai patinų ir patelių pavadinimai.

<i>arkivyskupė</i>	<i>išmintė</i>	<i>orakulė</i>	<i>šunytė</i>
<i>autoritetė</i>	<i>kareivė</i>	<i>pastorė</i>	<i>šviesulė</i>
<i>budelė</i>	<i>kavaliere</i>	<i>personažė</i>	<i>tėvė</i>
<i>elitė</i>	<i>krivė</i>	<i>piratė</i>	<i>urėdė</i>
<i>ginklanešė</i>	<i>kūdikė</i>	<i>popiežė</i>	<i>vikarė</i>
<i>imamė</i>	<i>lavonė</i>	<i>robotė</i>	<i>vyskupė</i>
<i>individė</i>	<i>narcizė</i>	<i>subjektė</i>	<i>zombė</i>

3 pav. Galūnės *-ė* vediniai

Šie 28 naujadarai (3 pav.), kurių reikšmes nesunku atspėti, rodo, kad galūnė *-ė* plačiai naudojama ne tik naujiems patelių, bet ir moteriškos lyties asmenų pavadinimams daryti. Remiantis gramatikose pateikiamu žodžių darybos aprašu, tokie vediniai žymi gyvulių bei paukščių pateles ir daromi iš vyriškosios giminės daiktavardžių, einančių bendraisiais rūšies (ir atskirai patinų) pavadinimais (DLKG, 143; LKG 1, 418). Akivaizdu, kad dabar

⁴ Dar plg. *Duomenyne* nefiksuotą *fyfius*: *Ką manote apie vaikus kurie prie veidrodžio užtrunka ilgiau nei jūs? – Na tokie dažniausiai būna lb savimi pasitikintys. Fyfi ai tokie. Na kad prisižiūri taj +. ;D* (<http://nea.lt/diskusijos/t2032/p4/ka-manote-apie-vaikus-kurie-prie-veidrodzio-uztrunka-ilgiau-nei-jus>; žiūrėta 2021 07 09). Čia ir toliau vartosenos pavyzdžių kalba netaisyta.

darybos semantika platesnė, ir šiai darybos kategorijai priklauso apskritai moteriškos lyties subjektų, nebūtinai gyvūnų, pavadinimai. Dėsningsai šios kategorijos vediniai nuo savo pamatinių žodžių skiriasi tik moteriškosios lyties sema, plg. *urėdas* ‘aukštas miškų administracijos pareigūnas’ (LKŽe) ir *urėdė* ‘urėdo pareigas einanti moteris’. Kai kuriais atvejais tokia daryba atrodo netikėta dėl santykio su pamatinio žodžio semantika, nes iki šiol tam tikros profesijos, veiklos buvo siejamos tik su vyrais. Tačiau laikai keičiasi ir jau nebetrikdo tekste rastas ar išgirstas naujadaras *kareivė*, *ginklanešė*, *piratė* ir kt., nors daugumos jų vartoseną dažniausiai dar yra reta, pavienė, okazinė, perkeltinė ir pan. Matyti, kad šios galūnės vedinių (norint pabrėžti ar tiesiog dėl tikslumo pažymėti moteriškumą) imta darytis ir iš tokių vyriškosios giminės daiktavardžių, kurie net ir kalbant apie moteris anksčiau likdavo vyriškosios giminės (*individus*, *personažas*, *subjektas*; *narcizas*, *robotas*, *zombis*; *lavonas*⁵), o *elitė* ‘moteriškosios lyties elito atstovė’ remiasi net kuopiniu pavadinimu (: *elitas*).

Kita vertus, turbūt negalima teigti, kad tai nauja lietuvių kalbos žodžių darybos tendencija. Matyt, tokių žodžių buvo pasidaroma ir seniau, tik dėl paprastai okazinės vartosenos jie nepatekdavo į žodynus. Antai aforizmas „žodžiai *priešas* ir *niekšas* yra tik vyriškos giminės“ ir seniau nebuvo tiesa. LKŽe pateikia tik *niekšas*, tačiau *niekšė* jau fiksuotas DLKŽ, o LKŽ PpK yra jo vartosenos pavyzdys iš Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės (1886–1958) raštų: *Ji [Katriūtė] būtų paskutinė niekšė, tai jos dėkingumas Elenai – tokį turtą nušvilpti iš panosės*⁶. Moteriškosios giminės daiktavardis *priešė* – atvirksčiai: LKŽe fiksuotas iš Gabrielės Petkevičaitės-Bitės (1961–1943) ir kt. raštų, o DLKŽ net ir 8-ame leidime (2021) pateikiamas tik vyriškosios giminės atitinkmuo *priešas*.

Atskiras atvejis yra nuo 2013 m., regis, plačiau nepaplitęs situacinis naujadaras *tėvė* ‘pagal genderizmo ideologiją – vienas iš vaikų auginančių šeimos narių (nesvarbu, kurios lyties)’, kurio prireikė naujai realijai pavadinti, ir kuris natūraliai (formos ir darybos semantikos atžvilgiu) gimė tokiaime pokalbyje kaip atsakymas į aktualų klausimą:

ROLANDAS PAULAUSKAS. [...] *Kalbu apie įstatymus, kurie ardo šeimas, nusistovėjusius santykius tarp vyro ir moters. Mums patinka vadinti tėvas Nr. 1 ir Nr. 2?*

POVILAS GYLYS: *Tėvas ir tėvė*.

2013 m., respublika.lt (ND)⁷

Apie priesagą *-inas* gramatikose rašoma: „Nors vyriškosios giminės pavadinimus pagal lyties skirtumą labiausiai įprasta darytis su šia priesaga, jos darumas gana ribotas – yra sudaryta tikta keliolika gyvulių bei paukščių patinų žinomesnių pavadinimų [...], pvz., *avinas*, *gulbinas*, *lapinas*, *žąsinas*. [...] Prie minėtųjų vedinių šliejasi ir tie priesagos

⁵ Plg. *Duomenyne nefiksuotą monstrė: Tėvai – priblokšti: Vilniaus vaikų darželio direktorė elgėsi lyg monstrė* (<http://www.infolex.lt/Portal/viewphoto.asp?strid=62895&eilnr=1>; žiūrėta 2021 10 04).

⁶ [https://ekalba.lt/lkz-papildymu-kartoteka/niek%C5%A1as%20\(9\)?paieska=niek%C5%A1as&i=eb23052f-b93f-4700-b33a-22d62b982617](https://ekalba.lt/lkz-papildymu-kartoteka/niek%C5%A1as%20(9)?paieska=niek%C5%A1as&i=eb23052f-b93f-4700-b33a-22d62b982617); žiūrėta 2021 08 24.

⁷ <https://ekalba.lt/naujazodziai/t%C4%97v%C4%97?paieska=t%C4%97v%C4%97&i=1506677b-9d1f-4a0d-8faf-b03e8708fd4f>; žiūrėta 2021 09 08.

-inas daiktavardžiai, kurie žymi ne patinus, o tik šiaip stambesnius gyvius, pvz., *bitinas* „bičių motina“ (DLKG 142–143; plg. LKG 1, 418).

Kaip matyti iš naujadarų pavyzdžių, su priesaga *-inas* daromasi ne tik patinus pavadinančių naujažodžių (*beždžioninas*, dar plg. *Duomenyne* kol kas nefiksuotą *žirafinas*⁸), bet ir vyriškos lyties asmenų pavadinimų (*barakudinas* ‘plėšrus vyras, siekiantis pasipelninti iš turtingos moters’, *davatkinas* ‘vyras davatka’, *žvaigždinas* ‘vyriškos lyties žvaigždė – garsenybė’, *auklinas* (pastarasis *Duomenyne* atskirai nepateiktas, tačiau fiksuotas žodžio *auklius* vartosenos pavyzdyje: *Nu bet tai žinai, taigi Babarskas jos vaiko auklius ar auklinas, kaip čia sakyt?*).

Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema „E. kalba“ rodo, kad *Duomenyne* pateikiamas daiktavardis *davatkinas* nėra naujažodis. Ta pačia reikšme (‘vyras davatka’) jis randamas ne tik LKŽe, bet ir šio žodyno Papildymų kartotekoje. Joje yra 5 kortelės, rodančios, kad *davatkinas* turi ne tik vyriškosios lyties davatkos, t. y. itin pamaldaus vyro, bet ir brandaus amžiaus nevedusio vyro, senbernio reikšmes¹⁰. Taigi abi leksemos – *davatkinas* ‘pamaldus vyras’ ir *davatkinas* ‘senbernis’ – priklauso pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos kategorijai ir žymi asmenį, tik (vyriškąja) lytimi besiskiriantį nuo pamatiniu daiktavardžiu (*davatka*) žymimo asmens. Primintina, kad *davatka* yra bendrosios giminės¹¹, taigi davatkomis vadinami ir moterys, ir vyrai. Tačiau akivaizdu, kad yra poreikis ir formaliai atskirti šias dvi (arba, turint galvoje aptariamųjų žodžių daugiareikšmiškumą – keturias) sąvokas.

3. *Substantiva mobilia*

„Lietuvių kalboje yra asmenis ir gyvius reiškiančių daiktavardžių, vadinamųjų *substantiva mobilia*, kurių skirtingos [giminės] formos sudaro to paties leksinio kamieno poras (pvz., *gydytojas*, *gydytoja*)“ (LKE 189). Jau minėta, kad *Duomenyne* jie sudaro didžiąją dalį tiek skolintų, tiek savakilmių tyrinėtose leksinės semantinės grupės naujažodžių. Savakilmiams naujažodžiams būdingi visi minėti darybos būdai, daugiausia naujadarų pasidaryta su priesagomis ir suduriant du žodžius. Ankstesnių tyrimų duomenimis, 79,8 % lietuvių kalboje užfiksuotų asmenų pavadinimų yra mobilieji daiktavardžiai (Džežulskienė 2003, 21), neišvestinių jų (*našlys*, *-ė* ir pan.) tėra 0,8 % (Džežulskienė 2001, 55).

Prieš pereinant prie konkretaus *Duomenyno* naujadarų aptarimo, trumpai primintina, kaip *substantiva mobilia* traktuojami įvairių tyrėjų. Pagrindinis dalykas, į kurį norisi at-

⁸ *Žirafinai mušasi kaklais, kai varžosi dėl patelių dėmesio.* (https://www.almalittera.lt/uploads/Products/product_125505/0c006eae879c8d4665f9d9e39bb4b1200d26db7b_Kake_Make_Enciklopedija_Noriu_suzinoti_KO-DEL.pdf; žiūrėta 2021 10 04).

⁹ <https://ekalba.lt/naujazardziai/auklius?paieska=auklius&i=91da72f3-2841-436d-ba68-fe2f978756ca>; žiūrėta 2021 10 03.

¹⁰ Plg. *davatka* irgi gali reikšti brandaus amžiaus netekėjusią moterį, senmergę. (<https://ekalba.lt/paieska/detali/obji/?paieska=davatka&p=1&d=50&i=b3833315-657b-4dcd-bb90-263c3d1af43c>; žiūrėta 2021 10 03).

¹¹ Bendrosios giminės yra ar gali būti ir kiti priesagos *-inas* naujadarų pamatiniai žodžiai, plg.: *barakudinas* (: *barakuda* ‘plėšri moteris, savanaudiškai siekianti užvaldyti turtingą vyrą; retais atvejais – plėšrus vyras’ ND), *žvaigždinas* (: *žvaigždė* ‘įžymybė, garsenybė’).

kreipti dėmesį, – ar vyriškosios ir moteriškosios giminės lekšemos laikomos savarankiškais žodžiais, ar vieno žodžio formomis. Tai iš dalies susiję su potencinių darinių fiksavimu ir pateikimu tiek *Duomenyne*, tiek kituose, ne vien naujosios leksikos, leksikografiniuose šaltiniuose.

Lietuvių kalbos gramatikose Vincas Urbutis, aprašydamas pavadinimų pagal lyties skirtumus darybos kategoriją, teigia, kad lietuvių kalboje gyvų būtybių lyties skirtumus įprasta reikšti dviejų giminių, vyriškosios ir moteriškosios, formas turinčiais daiktavardžiais. „Abiejų giminių formos čia sudaro vieną žodį, vieną dviejų giminių formas turintį daiktavardį (*substantivum mobile*) [...]“ (LKG 1, 416–417; DLKG 142). Tokių daiktavardžių moteriškosios giminės formų daryba žodžių darybai nepriklausanti, jos paprastai sudaromos ne iš atitinkamų vyriškosios giminės formų, o tiesiai iš pamatinių žodžių (*gydytojas* iš *gydyti* ir *gydytoja*, savo ruožtu, iš *gydyti*, o ne *gydytoja* iš *gydytojas*). Kitur jo teigta, kad pavadinimai pagal lyties skirtumą yra modifikacinės reikšmės dariniai (prie gyvos būtybės sąvokos pridedamas papildomas lyties (moteriškosios ar vyriškosios) požymis, plg. *sukčiuvienė* „sukčiautoja (sukčius moteris)“, *liūtė* „liūtų patelė“, *žąsinas* „žąsų patinas“). Darinys kalbos dalimi nesiskiria nuo pamatinio žodžio, o jo leksinė reikšmė nuo pamatinio žodžio leksinės reikšmės skiriasi tik kuriuo nors papildomu bruožu, šiuo atveju – lyties sema. Tad modifikacinė žodžių daryba yra labai artima formų darybai. „Tas sąlytis vietomis tiek glaudus, kad riba tarp žodžių darybos ir kaitybos iš esmės tėra susitarimo dalykas, plg. *draugė* (mot. lyties asmens pavadinimas šalia *draugas*) ir *lupikė* (sub. mob. *lupikas*, -ė mot. gim. forma) [...]“ (Urbutis 2009, 200–202).

Tokios pačios nuomonės, kalbėdama apie asmenis pagal pastovų (pareigas) ar tik laikiną darbą pavadinančius daiktavardžius, kurių vyriškosios ir moteriškosios giminės poros susijusios galūnių darybos ryšiu, yra Aldona Paulauskienė. Ji teigia, kad „[T]okios vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžių poros sudaromos tiek iš savų, tiek ir iš tarptautinių žodžių. Tiksliai kadangi apskritai vyriškoji giminė yra nežymėtasis opozicijos narys, tai moteriškosios giminės forma daroma iš vyriškosios giminės formos keičiant galūnę. Ši daryba tokia reguliari, kad primena kaitybą: *auklėtojas* – *auklėtoja*, *aktorius* – *aktorė*, *bitininkas* – *bitininkė*, *daktaras* – *daktarė*, *diktorius* – *diktorė*, *direktorius* – *direktorė*, *kirpėjas* – *kirpėja*, *literatas* – *literatė*, *rašytojas*, – *rašytoja*, *keliautojas* – *keliautoja*, *lakūnas* – *lakūnė*, *studentas* – *studentė*, *tvardarys* – *tvardarė*, *žynys* – *žynė* ir t. t.“ (Paulauskienė 2007, 72). Ankstesnėse publikacijose mokslininkės pasisakyta prieštaringiau. Vienur ji *mokytoja* laiko galūnės vediniu iš *mokytojas*, *senė* – padarytu iš *senis* (Paulauskienė 1994, 48). Kalbėdama apie modifikacinę darybą ji teigia, kad „darant žodžius, keičiamas priklausymas giminei: pamatinis žodis reiškia vyriškąją lytį, o darinys – moteriškąją: a) *darbininkas* – *darbininkė*, *rašytoja* – *rašytoja*, *poetas* – *poetė*, *bėgikas* – *bėgikė*, *studentas* – *studentė*; b) *briedis* – *briedė*, *elnias* – *elnė*, *lokys* – *lokė*, *liūtas* – *liūtė*, *vilkas* – *vilkė*“ (Paulauskienė 1994, 54). Kitur, aptariant asmenų pavadinimus pagal veiksmą, teigiama, kad šie „turi abiejų giminių formas, nes reiškia „asmuo + ypatybė + lytis“ ir tie patys *mokytojas*, *mokytoja* kildinami iš bendraties *mokyti* (Paulauskienė 1994, 76). O apie daiktavardinius vedinius, asmenų pavadinimus pagal profesiją ir pagal vietą, pasakyta, kad „[M]oteriškosios giminės formos laikomos galūnių dariniais iš vyriškosios giminės (*vilniškis* – *vilniškė*), nors kartais

atrodo, kad moteriškosios giminės forma turi tiesioginį ryšį su pamatiniu žodžiu – vietos pavadinimu (*Vilnius – vilniškė*)“ (Paulauskienė 1994, 67).

Adelė Valeckienė pabrėžia, „kad „substantiva mobilia“ daiktavardžiai sudaro ne gramatinę (giminės), o darybinę „asmenų kategoriją“, atitinkamą tokioms daiktavardžių darybos kategorijoms kaip deminutyvai, veiksmy pavadinimai ir kt.“, nurodydama, kad LKG jie, kaip priklausantys „veiksmažodinės ar vardažodinės ypatybės turėtojų kategorijai¹², aptariamai kartu su negyvu daiktus žyminčiais daiktavardžiais, kurie porų nesudaro, plg. *auklėtinis, -ė* ir *maltiniai* (Valeckienė 1998, 239–240). Pagal savo vartoseną (pozicijas sakinyje) ir darybą tai esą atskiri daiktavardžiai, o ne vieno daiktavardžio giminėmis kaitomos formos (Valeckienė 1998, 236).

Tos pačios nuomonės dėl atskiros darybos kategorijos yra ir Judita Džežulskienė, teigianti, kad mobiliųjų daiktavardžių „darybinė klasė“ lietuvių kalboje esanti atvira, darybinę „asmenų kategoriją“ sudaro iš veiksmožodžių išvesti veiksmo atlikėjų ir iš veiksmožodžių bei vardažodžių išvesti ypatybės turėtojų pavadinimai (Džežulskienė 2001, 56–57). Tiesa, toliau jos pasitelkiama ne tik vedinių, bet sudurtinių žodžių pavyzdžių.

Artūras Judžentis, apžvelgęs minėtų ir kitų lietuvių kalbininkų nuomones, daro išvadą, kad „[L]ietuvių kalbos daiktavardžių, pavadinančių asmenis pagal lyties skirtumą, giminės formos dėl jų reguliarumo ir reikšmės gali būti laikomos kaitybinėmis, o atitinkami daiktavardžiai – kaitomais giminėmis. Vyrishkoji ir moteriškoji tokių daiktavardžių giminė reiškia skirtingomis linksniavimo paradigmomis“ (Judžentis 2002, 41–42).

Axelis Holvoetas ir Loreta Semėnienė konstatuoja, kad mobiliųjų daiktavardžių klausimas literatūroje sprendžiamas įvairiai. Jie apibendrina kolegų nuomones šiuo klausimu ir rašo, kad „[G]iminės sąsaja su lytimi stiprina ir baltų kalboms būdingas reiškiny, kai daiktavardžiai tarsi kaitomi giminėmis. Dažniausiai kaitymas giminėmis laikomas būdvardžių savybe, bet prie „kaitybiškai“ suprantamos giminės akivaizdžiai artėja tokios priešpriešos, kaip *mokytojas : mokytoja, studentas : studentė, pašnekovas : pašnekovė* ir pan., kurios lietuvių kalbos gramatikose faktiškai yra apibūdintos kaip kaitybinės, nors ir nevartojamas kaitybos terminas“ (Holvoet, Semėnienė 2006, 109–110). Tiesa, jų manymu, *lapė : lapinas* yra leksemų (vadinasi, savarankiškų žodžių – *aut. past.*) pora, o *liūtas : liūtė, vilkas : vilkė* ir pan. sudaro giminėmis kaitomas leksemas, tai yra formų poros (Holvoet, Semėnienė 2006, 106). Tradiciškai tiek *lapinas*, tiek *liūtė* ir *vilkė* yra žodžių, ne formų, darybos rezultatas (DLKG 142–143).

Šioje publikacijoje minimam autoritetingam giminės kategorijos tyrinėtojiui Greville’ui Corbettui *substantia mobilia* neabejotinai yra dviejų atskirų daiktavardžių, turinčių panašų kamieną, bet skirtingas galūnes, poros („Here, quite clearly, we have two separate nouns, sharing a similar stem but with different inflections“ (Corbetto 1999, 67)). Philipas Conzettas, pateikdamas lotynų (*amicus* ‘draugas’ – *amica* ‘draugė’), italų (*ragazzo* ‘berniukas’ – *ragazza* ‘mergaitė’), graikų (*adherfos* ‘brolis’ – *afterfi* ‘sesuo’), lietuvių (*lietuvis* – *lietuvė, pedagogas* – *pedagogė*) ir kt. kalbų pavyzdžių, taip pat mano, kad

¹² Teisybės dėlei reikėtų pastebėti, kad gramatikose skiriamos dvi atskiros – veikėjų ir veiksmožodinės ypatybės turėtojų (1) bei vardažodinės ypatybės turėtojų (2) – daiktavardžių darybos kategorijos (DLKG 104–124; LKG 1, 317–367).

vienas iš šių porų narių yra žodžių darybos iš kito rezultatas (Conzett 2010, 148–149), taigi abu nariai yra savarankiški žodžiai.

Akivaizdu, kad vieningos nuomonės ir visiško aiškumo dėl *substantiva mobilia* formų savarankiškumo nėra. Tačiau vienoks ar kitoks požiūris yra svarbus, nes nuo jo priklauso, kaip tokie daiktavardžiai turėtų būti pateikiami leksikografijos šaltiniuose.

Grįžtant prie aptariamąsios leksinės semantinės grupės naujažodžių pasakytina, kad neretai analogiškų darybos priemonių darinių galima rasti ir mobiliųjų, ir vyriškosios ar moteriškosios giminės daiktavardžių grupėse, t. y. kai kurie šiaip jau „mobiliesios“ darybos priemonės dariniai fiksuoti kaip turį tik vienos giminės formą (žr. 4-tąją lentelę).

4 lentelė. Priesagų *-ininkas, -ė, -(i)ukas, -ė* ir *-išius, -ė* naujadarai pagal gimines

Priesagos	smob.	vyr.	mot.
<i>-ininkas, -ė</i>	<i>kaukininkas, -ė</i> <i>driftininkas, -ė</i> <i>lietuvytyrininkas, -ė</i> <i>parkūrininkas, -ė...</i> (138)	<i>antenininkas</i> <i>britvininkas</i> <i>omonininkas...</i> (4)	-
<i>-(i)ukas, -ė</i>	<i>ankstukas, -ė</i> <i>mokslukas, -ė</i> <i>nenoriukas, -ė</i> <i>nevalgiukas, -ė</i> <i>prieglaudinukas, -ė</i> <i>žiniukas, -ė...</i> (36)	<i>aukliukas,</i> <i>glostinukas</i> <i>išsėtinukas</i> <i>neįgaliukas</i> <i>tautukai</i> <i>valdžiukas...</i> (10)	<i>karštukė,</i> <i>neliestukė,</i> <i>nėštukė</i> <i>seksiukė...</i> (5)
<i>-išius, -ė</i>	<i>draugišius, -ė</i> <i>madišius, -ė</i> <i>šaltišius, -ė</i> (3)	<i>kalbišius</i> <i>tinklišius</i> (2)	<i>vaikišė</i> (1)

Pasigilinus į tokius atvejus kyla klausimas, ar reikia *Duomenyne* pateikti potencines, t. y. sistemos numatytas, bet praktiškai nepaliudytas formas (ypač laikantis požiūrio, kad tai yra savarankiški žodžiai, o ne vieno daiktavardžio formos). Tai, beje, aktualu ne tik naujadarų atveju, bet ir kalbant apie skolinių adaptavimą (pavyzdžiui, *barberis, -ė* ‘vyriško kirpimo meistras (-ė): barzdų skutėjas (-a) ir formuotojas (-a), vyrų kirpėjas (-a), dažnai priklausantis ir tam tikrai subkultūrai’, *protestūnas, -ė* ‘niekinamasis protestuotojų prieš Baltarusijos diktatoriaus Aliaksandro Lukašenkos režimą, pavadinimas’, *eksas, -ė* ‘buvęs vyras, buvusi žmona arba mylimasis (-oji)’ ir kt.). Naująją leksiką fiksuojančiuose leksikografijos šaltiniuose, ko gero, būtų logiška apsiriboti tik paliudytomis formomis, nes nežinia, kiek potencijos būti realizuotos turi dar nerealizuotosios. Žinoma, daug kas priklauso ir nuo konkretaus naujažodžio, jo darybos ir leksinės reikšmės, okazinio ar uzualaus vartojimo. Tarkim, *nėštukė* – maloninis neoficialiai bendraujant vartojamas nėščios moters pavadinimas *Duomenyne* fiksuotas tik kaip moteriškosios giminės daiktavardis. Tačiau interneto vartoseną rodo esant ir vyriškosios giminės daiktavardį *nėštukas*, pavadi-

nantį tariamai nėščią ar tiesiog pilvotą vyrą¹³. Beje, *Duomenyne* fiksuota ir antroji *nėštukė* leksema ‘vaikinga patelė (paprastai katė, kalė)’, vertinama kaip nenorminė, paaiškinus, kad nėščia lietuvių kalboje gali būti tik moteris, t. y. žmogus. Įdomu, kad vienoje seterių veisėjo feisbuko svetainėje okaziškai pavartotas ir šios leksemos vyriškosios giminės atitikmuo *nėštukas*, matyt, turint galvoje tiesiog gyvūną¹⁴. Šiuo atveju nėra visiškai aiškus ne tik minėtasis formos ar savarankiško žodžio klausimas. Turint galvoje specifinę leksinę semantiką ir galimai dvejopą darybos reikšmės formuluotę, *nėštukas* galėtų būti traktuojamas arba kaip galūnės vedinys, priklausantis pavadinimų pagal lyties skirtumą kategorijai (*nėštukas* ‘vyriškos lyties nėštukė’ : *nėštukė*), arba kaip priesagos vedinys, priklausantis vardažodinės ypatybės turėtojų kategorijai (*nėštukas*, -ė ‘kas nėščia(s)’ : *nėščia*, -ias). Pirmoji darybos interpretacija, remiantis vartosena, galbūt labiau tikėtina, nes rasti kontekstai rodo, kad žodis sukuriamas bent jau semantiškai atsiremiant į įprastesnį „moterišką“ pavadinimą. Juolab kad (antrosios interpretacijos atveju) tikėtinas pamatinis būdvardis visuose „E. kalbos“ ištekluose (DLKŽ, BLKŽ, LKŽ PpK, dvikalbiuose žodynuose ir kt.) yra pateikiamas tik moteriškosios giminės. Kaip *substantivum mobile* (*nėščias*, -a) jis pateikiamas tik LKŽe (čia vyriškoji forma yra fiksuota tik perkeltine reikšme, daugiausia senuosiuose bažnytiniuose raštuose) ir LKŽ PpK. Tad rėmimasis praktiškai nevartojama pamatinio žodžio forma yra sunkiau tikėtina. Matyt, tiksliai nustatyti, kokios rūšies darinys yra šis žodis, neįmanoma, čia norėta tik atkreipti dėmesį, kad galūninės darybos atveju reikėtų kalbėti apie naują žodį, o priesaginės – apie realizuotą antrąją, iki tol buvusią tik potencinę, mobilaus daiktavardžio formą (jei *substantiva mobilia* laikomi vieno žodžio formomis).

Keletas toliau iš ND pateikiamų pavyzdžių turėtų parodyti aptariamąs problemas įvairiapusiskumą.

- **baslikas, -a** ‘paslikas (t. y. visu ilgiu bejėgiškai išsitiesęs) baslys’

Ežys užkliuvo už kelmo ir plojosi snukiu į samanas, minkštąja to žodžio prasme. Taip ir pragulėjo lig ryto paslikas kaip baslikas, beprasme to žodžio prasme. (Vytautas V. Landsbergis)

¹³ 1) *Ar tu nenorėtum būti nėštukas? Klausiu nedrąsiai šalia snaudžiančio vyro. Matau kaip jis lėtai nusisųps. Nelabai.; 2) labai malonus geras jausmas kai žinai jog tavėje kažkas auga ☺ juda, baksnoja. mano vyras norėjo pabūti nėštuku ☺* (<https://mamyciuklubas.lt/vaikas/kas-sekunde-manyje-vyksta-stebuklas-1476/>; žiūrėta 2021 10 13); *Kas beliko vargšui vyrui? Ogi sudalyvauti „nėštuko“ fotosesijoje pačiam. Su supermeno glaudėmis. Juolab, kad kūno sudėjimas jam tai leidžia. Pilvoto vyro, tiksliai atkartojančio standartines nėščiujų fotosesijų pozas, nuotraukos socialiniuose tinkluose sulaukė didelio populiarumo ir daugybės smagių komentary.* (<https://www.lrytas.lt/pasaulis/marga-planeta/2014/07/30/news/pilvotas-vyras-atkartotojo-nesciosios-fotosesija-4606844>; žiūrėta 2020 04 06); *Žygimantas sugalvojo įsijausti į nėščiosios moters vaidmenį. Prisitvirtinęs kuprinę su 6 kg sveriančiu arbūzu, tapo „nėštukas“* (žiūrėta 2020 04 06, vėliau rengiant straipsnį šaltinio neberasta). Dar žr. <https://www.efoto.lt/node/311763/174516g>, žiūrėta 2021 10 13.

¹⁴ [LT] *Laimingas nėštukas* ♥ šiuo metu stengiamės daug vaikščioti. Smagu stebėti kaip Dūsia lauke atsigauna ♥ [EN] *happy pregnant lady* ♥ *Cold wether helps to feel better for Dūsia* ♥ (<https://www.facebook.com/entuzias-tas.kennel/posts/5461366760541833>; žiūrėta 2021 12 01).

- **riestažodis, -ė** ‘kas geba gražbyliauti’

*Kas sakė, kad lietuviai temoka skūstis ir kalti save prie kryžiaus? Nesąmonė. Paklausykite, kaip įkvėptai visokios zvonkės apibūdina savo užpakaliuko riestumą ir krūtų viršukalnes. Tačiau netgi šioms **riestažodėms** toli iki būsimų vadovėlių herojaus premjero A. Kubiliaus gražbylysčių ir dar toliau iki begalinės lietuvių meilės kinui svaigulio.* (Ramūnas Gerbutavičius)

- **nusispjaudėlis, -ė** ‘tas, kuriam į viską nusispjauti’

*Mamytė buvo po padu. Ji, linksmuolė ir **nusispjaudėlė**, sugebėdavo išlaviruoti, neimti į plaučius, kai tėvas dėl ko nors pradėdavo rėkti.* (Darius Pocevičius)

Šie žodžiai *Duomenyne* pateikiami kaip mobilieji, nors tai yra autoriniai, pavieniai, situaciniai, netipiškos darybos naujažodžiai. *Bāslikas* yra Vytauto V. Landsbergio sukurtas maišinys, ko gero, kitur, išskyrus jo knygą „Rudnosiuko istorijos: naujieji laikai“ ir nevartojamas, moteriškoji jo forma *baslika nefiksuota. Ramūno Gerbutavičiaus *riestažodė* ir Dariaus Pocevičiaus *nusispjaudėlė* – atvirkščiai, fiksuotos tik moteriškosios giminės formos, ir vargu ar galima tikėtis, kad bus realizuoti vyriškieji jų atitikmenys – dėl didelės priklausomybės nuo konkretaus konteksto (*riestažodė*) ar netipiškos darybos (*nusispjaudėlė*).

Kalbuonis, klausuonis – vieninteliai Ramūno Gerbutavičiaus daugiskaitos forma pavartoti atvejai – *Medicinos mokslų daktarui Knygų mugėje teks skaičiuoti alpstančius žmones. Alpstančius tiek nuo panegirikomis alpstančių kalbuonių, tiek nuo oro trūkumo alpstančių klausuonių* (ND). Greičiausiai tai apibendrinta vyriškosios giminės vartosena (Paulauskienė 2007, 72)¹⁵, taigi moteriškoji lyg ir nėra paliudyta, tačiau *Duomenynas* ją pateikia kaip fiksuotą.

Vyriškosios giminės daiktavardžiai kitos giminės atitikmens potencialumo atžvilgiu gali būti vertinami keleriopai:

- 1) tik tokią giminės formą daiktavardžiai ir gali turėti, nes žymi vyriškosios lyties realiją, pavyzdžiui: *supervyras* ‘ypatingų galių ir gebėjimų turintis vyras’, *vyržinys* ‘vyras, aiškinimais rodantis savo pranašumą prieš moterį’, *žydrius, žydriukas* ‘homoseksualus vyras’, *prezimentas* ‘prezidentas, kuris vadovaujasi policijos darbo metodais’¹⁶, *proselis* ‘prosenelio pavadinimas vaikų kalba’;
- 2) potencialiai daiktavardžiai gali turėti ir moteriškosios giminės formą, t. y. būti mobilieji, pavyzdžiui: *tapinoidas* 1. ‘žurnalisto ir rašytojo Andriaus Tapino sekėjas’, *išsėtinukas* ‘kas serga išsėtine skleroze’, *šeimūnas* ‘šeimūnas, besirūpinantis šeimos reikalais’, *žuvlesys* ‘paukštis, mintantis žuvimis’, *pliušinukas* 1. ‘iš pliušo pagamintas žaislas’, *mokytojukas* ‘mokytojų vaikas’ ir kt.¹⁷;

¹⁵ Daiktavardžių vyriškoji giminė yra nežymėtas opozicijos narys (Valeckienė 1998, 242; Paulauskienė 2007, 72).

¹⁶ Pastarasis maišinys apskritai sukurtas turint galvoje konkretų žmogų, buvusį policininką (žarg. *mentą*), siekiantį tapti prezidentu. Dar plg. kitą maišinį *premmentas* < *premjeras* + *mentas*.

¹⁷ Tikslingai paieškojus, moteriškosios giminės formų galima rasti. Pvz., *kalbainis* ‘pašiepiamas kalbininko pavadinimas’ *Duomenyne* ilgą laiką buvo fiksuotas tik vyriškosios giminės forma, nors iš esmės vartosena rodė

- 3) formaliai daiktavardžiai gali turėti moteriškosios giminės formą, bet semantiškai tokio poreikio nėra. Tarkim, kažin ar reikalinga *žvaigždūnė greta *žvaigždūnas* ‘vyras – įžymybė, garsenybė (paprastai iš pramogų pasaulio)’, nes visai tą patį (išskyrus lytį) reiškia pamatinis žodis *žvaigždė*. Nebent tai būtų koks situacinis pavienis atvejis, pavyzdžiui, norint pabrėžti realijos moteriškumą, nes pamatinis žodis yra bendrosios giminės (remiantis DLKŽ ar BLKŽ, kitur – LKŽe – žymima moteriškoji jo giminė), taigi gali būti taikomas tiek vyrams, tiek moterims.

4 pav. **Parkūrininkė**

(<https://demotyvacijos.tv3.lt/sraige-1658516.html>; žiūrėta 2021 08 30)

Tyrimo laikotarpiu naujažodžio *mašinvagis*, *-ė Duomenyne* buvo pateikta 14 vartosenos pavyzdžių, visuose fiksuotos tik vyriškosios giminės formos (įskaitant ir apibendrintą vyriškosios giminės vartojimą), *Google* paieškos sistema moteriškosios giminės formos vartosenos (žiūrėta 2021 09 05) nerado, nėra jos ir DLKT. Kita vertus, ne taip seniai *futbolininkė* ar *santehnikė* irgi buvo praktiškai nevartojamos dėl realijų retumo. Grįžtant prie priesagos *-ininkas*, *-ė* vedinių, matyti, kad *omonininkas* ‘OMON’o – Sovietų Sąjungoje nuo 1987 m. veikiančio specialiosios paskirties milicijos būrio – darbuotojas’ ir *britvininkas*

jį esant mobilųjį, plg. 2011 m. vartosenos pavyzdžius: [...] *kalbainė* pasiūlė atsisakyti svetimybės “*mocarela*” ir vadinti ją “*itališkas sūris*” (<http://uzkainis.popo.lt/2011/02/04/kodel-kalbainiams-nesiseka-igyti-autoriteto-mazas-pavyzdys/>; žiūrėta 2021 06 12); *Girdėjau, kad kažkuri ten kalbainė* ir chemikus sugebėjo apstulbinti, intensyviai priesagas lituanizuodama :) (<http://chemiker.private.lt/2011/03/01/verteju-cheminis-isilavinimas/>; žiūrėta 2021 06 12). Rengiant straipsnį nepavyko pakartotinai aptikti, tačiau 2020 m., tik pradėjus rinkti medžiagą tyrimui, *Google* paieškos sistema buvo radusi išsėtinukės vartosenos: *Turim namie išsėtinukę, jau nevaikšto, kasmet važiuodavom prie jūros į šventąją, šiemet netikėtai pasilpo, per daug varginanti kelionė butų.*

‘kas vairuoja galingą sportinį motociklą (*britvą*)’ *Duomenyne* pateikiami tik vyriškosios giminės, *parkūrininkas*, *-ė* ‘kas užsiima *parkūru*’ ir *driftninkas*, *-ė* ‘šonaslydžio sportininkas’ – kaip mobilieji daiktavardžiai. Veiklos visais šiais atvejais su moteriškumu sunkiai suderinamos, nelengva įsivaizduoti, tarkim, omonininkę (kaip realiją), nebent šis žodis būtų pavartotas perkeltine prasme. Galingus sportinius motociklus (*britvas*) vairuojančių moterų yra, vienkartinė driftninke galima tapti atsitiktinai, pasitaikius progai¹⁸, tad ir *britvininkė*, *driftninkė*, nors ir okaziškai pavartotos, bet yra jau fiksuotos formos. Lyg ir sunku būtų tikėtis, kad *parkūru* užsiimtų moterys – tai ganėtinai ekstremalus sportas (kai be pagalbinių priemonių mieste greitai judama iš vieno taško į kitą šuoliuojant per kliūtis, kopiant sienomis ir pan.), tačiau *Google* paieškos sistema vis dėlto rado vieną *parkūrininkę* (žr. 4-ąjį pav.). Taigi, niekada negali žinoti, kokioje situacijoje ir kokiame kontekste potencialinis naujadaras gali būti realizuotas.

Apibendrinant šį mobiliųjų daiktavardžių (formų) potencialumo klausimą pasakytina, kad fiksuojant naujus potencialius mobiliuosius daiktavardžius turbūt reikėtų privalomai ieškoti abiejų – vyriškosios ir moteriškosios giminės – formų vartosenos, o vienos kurios neradus, tuo tarpu *Duomenyne* teikti tik rastąją. Ypač jei naujadaras yra pavienis, autorinis, situacinis. (Žinoma, kalbant apie bendrinius žodynus, problema aktuali tik uzualiai leksikai. Pavieniai, okaziniai dariniai bet kuriuo atveju į tokius žodynus nėra įtraukiami dėl pernelg retos vartosenos.) Laikantis požiūrio, kad mobilieji daiktavardžiai yra savarankiški žodžiai, tokia pateikimo logika atrodytų dar labiau pagrįsta.

Baigiamosios pastabos

Kintant socialiniams santykiams, be kita ko – ir požiūriui į neheteroseksualius asmenis, tos pačios lyties asmenų santuokas, garsiau skambant feminizmo idėjoms, niveliuojantis vyriškoms ir moteriškoms profesijoms, veikloms, pomėgiams ir pan., pririekia naujų žodžių naujoms realijoms pavadinti, naujiems požiūriams atskeisti ir įvardinti (*tėvė*, *kareivė*, *kavalierė*; *slaugas*, *sesutis*, *auklius*, *mūzas*; *žmoga*).

Pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos kategorija, regis, yra linkusi plėstis. Atsiranda (iš pradžių okaziškai) naujų priemonių tokiems pavadinimams pasidaryti (*auklius*, *sesutis*), o jau turimomis darantis naujus žodžius naudojamosi aktyviau, plečiasi pastarųjų darybos reikšmė, pavyzdžiui, priesaga *-inas*, galūnė *-ė* naudojamos ne tik patinų ar patelių, bet ir atitinkamai vyriškos ar moteriškos lyties asmenų pavadinimams kurti (*barakudinas*; *piratė*, *subjektė*). Taip pat realizuojami potencialiai dariniai, anksčiau žodynuose nefiksuotos ir nevartotos (ar tik sporadiškai pasirodžiusios) mobiliųjų daiktavardžių vyriškosios arba moteriškosios giminų formos (*ginklanešė*, *išmintė*). Kai kurios jų *Duomenyne* vartojamos apibrėžiant naujažodžius, taigi laikomos norminėmis, būdingomis bendrinei kalbai (*personažė*).

Pastebėjus naują galimai mobiliųjų daiktavardį (*substantivum mobile*) reikėtų nuodugniau nei kitais atvejais išstudijuoti jo vartoseną, t. y. tikslingai ieškoti abiejų – vyriškosios

¹⁸ Plg. 2016 07 20 straipsnį <https://www.alfa.lt/straipsnis/50055123/drifterio-norbes-automobilyje-atsidurusios-zinomos-moterys-ir-spiege-ir-juokesi/>; žiūrėta 2021 09 09.

ir moteriškosios giminės – formų vartosenos pavyzdžių, o vienos kurios formos neradus, *Duomenyne* jos kaip potencialios nefiksuoti. Okazinių, pavienių naujadarų atveju – ypač. Tokiu būdu *Duomenynas* leistų susidaryti tikslesnį vaizdą, kokių mastu realizuojami potencialiai dariniai, kokiais atvejais ir kodėl antroji forma nėra realizuojama, padėtų bendruosius žodynus kuriantiems leksikografams sistemiškiau įtraukti juos į atnaujinamus leksikografijos šaltinius. Tokia naujažodžių fiksavimo ir pateikimo logika atrodytų juo labiau pagrįsta mobiliuosius daiktavardžius laikant ne vieno žodžio formomis, o savarankiškais daiktavardžiais.

Literatūra ir šaltiniai

BLKŽ – Liutkevičienė, Danutė, vyr. red. *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga internetu: <https://ekalba.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-zodynas/> [žiūrėta 2021 10 05].

Conzett, Philipp 2010. The role of grammatical gender in noun-formation: A Diachronic perspective from Norwegian. *Cognitive Perspectives on Word Formation*. Alexander Onysko, Sascha Michel, eds. Göttingen: De Gruyter Mouton. 147–193.

Corbett, Greville 1991. *Gender* (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internetu: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/> [žiūrėta 2021 10 09].

DLKŽ_{7e} – Keinys, Stasys, vyr. red. 2017. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 7-as pataisytas ir papildytas leidimas, elektroninis variantas, atnaujinta versija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas/> [žiūrėta 2021 10 05].

DLKŽ₈ – Keinys, Stasys, vyr. red. 2020. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 8-as pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

DLKG – Ambrazas, Vytautas, red. 2006. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 4-as pataisytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Džežulskienė, Judita 2001. Asmenų pavadinimai, reiškiami veiksmožodiniais mobiliaisiais daiktavardžiais (substantiva mobilia). *Acta linguistica Lithuanica* 44, 55–69.

Džežulskienė, Judita 2003. Lietuvių kalbos „substantiva mobilia“ santykis su giminės kategorija. *Prace bałtystyczne: język, literatura, kultura* 1, 11–21.

Hill, Peter M. 2014. Sex and Gender in Croatian and other Languages. *Croatian Studies Review – Časopis hrvatskih studija* 10, 85–104. Prieiga internetu: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=281272> [žiūrėta 2021 10 01].

Holvoet, Axel, Loreta Vaičiulytė-Semėnienė 2006. Giminės kategorija. *Daiktavardinio junginio tyrimai*. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas, red. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 101–120.

Judžentis, Artūras 2002. Naujas žvilgsnis į lietuvių kalbos daiktavardžių giminės kategoriją. *Acta linguistica lithuanica* 46, 39–47.

LKE – Morkūnas, Kazys, sud. Ambrazas, Vytautas, red. 2008. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LKG – Ulvydas, Kazys, red. 1965. *Lietuvių kalbos gramatika* 1. Vilnius: Mintis.

LKŽe – Naktinienė, Gertrūda, vyr. red. 2018. *Lietuvių kalbos žodynas* (1–20, 1941–2002). Elektroninis variantas, atnaujinta versija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/> [žiūrėta 2021 09–10].

LKŽ PpK – *Lietuvių kalbos žodyno Papildymų kartoteka*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: <https://ekalba.lt/lkz-papildymu-kartoteka/> [žiūrėta 2021 08–10].

Korbut, Joanna 2010. Od *arboristy* do *zorbonauta* – *nomina agentis* i *nomina attributiva (personalia)* w najnowszej czeszczyźnie. *Bohemistyka* 10(3), 187–197.

Murmulaitytė, Daiva 2016. Naujieji asmenų pavadinimai darybos ir semantiniu aspektu. *Lietuvių kalba* 10, 1–22.

Paulauskienė, Aldona 1994. *Lietuvių kalbos morfologija*: Paskaitos lituanistams. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Paulauskienė, Aldona 2007. *Lietuvių kalbos morfologijos pagrindai*. Kaunas: KTU leidykla „Technologija“.

Urbutis, Vincas 2009. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Valeckienė, Adelė 1998. *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.